

نگاهی به سند راهبردی طراحی منظر شهری تهران

چکیده: اسناد توسعه تهران هریک به نحوی موضوع منظر شهری را مدنظر قرار داده است. طرح جامع جدید تهران (۱۳۸۶) نیز با ارائه چند راهبرد در خصوص وضعیت مدیریت منظر شهری، هفت طرح موضوعی برای این امر پیشنهاد کرده که یکی از این هفت طرح، برنامه راهبردی طراحی شهری و مدیریت منظر شهری تهران است. این طرح در سه مرحله برنامه‌ریزی شده و تاکنون یک مرحله از آن مورد مطالعه و تدوین قرار گرفته است. نوشته حاضر روایتی از این طرح با رویکرد محتوایی است. که در انتها، سه نکته را در ارزیابی طرح مذکور بیان می‌دارد.

کیوان خلیجی، کارشناس ارشد طراحی شهری، کارشناس نهاد برنامه‌ریزی توسعه شهری تهران.
k.khaliji@gmail.com

واژگان کلیدی: منظر شهری، تهران، مدیریت منظر، طرح راهبردی، طرح جامع.

مقدمه

هویت یک شهر، رابطه‌ای دوسویه و منظرین بین ساکنین و محیط کالبدی است. تنها در این صورت است که منظر شهری محصول زمان خاصی به حساب نمی‌آید و به عنوان موجودیتی زنده و تداوم‌یابنده در طول حیات شهر جاری خواهد بود.

در منظر شهر، خاطرات جمعی شهروندان و حافظه تاریخی شهر مستتر شده و گذر زمان روایتگر گذشته و هویت شهر به نسل‌های بعدی است. با این حال، آنچه در تهران امروز مشهود است، نبود قاعده‌ای خاص در زمینه پرداختن به مسایل مرتبط با منظر شهری است؛ به گونه‌ای که نابسامانی را در منظر شهری سبب شده و از این زاویه تأثیر نامطلوبی را به صورت خودآگاه و ناخودآگاه بر حوزه‌های ادراک روانی شهروندان بر جای گذاشته است.

طی دوره‌های مختلف برای چاره‌اندیشی در این خصوص، با توجه به تعریف‌های مختلفی که تاکنون از منظر شهری مطرح شده است، راه‌حل‌های متنوعی در قالب اسناد مصوب پیگیری شده که هیچ یک با توجه به وضع موجود تهران، نتوانسته پاسخگوی ساماندهی منظر شهری تهران باشد.

طرح جامع جدید تهران نسبت به سایر طرح‌ها، مفهوم منظر شهری را به مثابه نظامی از ارتباطات هویت‌بخش انسان و محیط دانسته و در جهت دستیابی به منظر شهری مطلوب از طریق اهداف و راهبردهای خود حرکت می‌کند.

از اساسی‌ترین ابزارهای تحقق اهداف و راهبردهای طرح جامع جدید تهران، در خصوص منظر شهری، پروژه موضوعی "برنامه راهبردی طراحی شهری و مدیریت منظر شهری تهران" است که مرحله اول آن در سال ۱۳۸۶ به کارفرمایی حوزه معاونت معماری و شهرسازی شهرداری تهران و توسط مهندسین مشاور «نقش پیراوش» تهیه شد. ادامه تهیه این طرح به دلایل متعددی نظیر کمبود بودجه کارفرما، تغییر مدیریت، اتمام قرارداد مشاورین مناطق، ناهمسویی صاحب‌نظران داخلی پیرامون موضوع به زمان دیگری موکول شد.

این نوشتار قصد دارد جایگاه این پروژه در سند طرح جامع تهران را با توجه به رویکرد این طرح به منظر شهری تبیین نموده و سپس محتوای برنامه و روش تهیه آن را به عنوان یکی از معدود اسناد راهبردی منظر شهری در ایران بیان کند.

جایگاه برنامه راهبردی طراحی شهری و مدیریت منظر شهری تهران در طرح جامع

سند طرح جامع شهر تهران که دارای ماهیتی ساختاری-راهبردی است در سال

۱۳۸۶ به تصویب شورای عالی معماری و شهرسازی رسید. این طرح در یکی از اهداف ۹ گانه خود با عنوان "ساماندهی سیما و منظر شهری با تأکید بر هویت و معماری و شهرسازی ایرانی-اسلامی" به موضوع منظر شهری تهران پرداخته است. در راستای تحقق این هدف راهبردهایی نظیر:

- ساماندهی فضاهای شهری از نظر کیفیت‌های محیطی و انتظام بصری، هویت‌بخشی و پاسخگویی به نیازهای عاطفی و روانی شهروندان
- ارتقای کیفیت محیط شهری، با توسعه عرصه‌های عمومی، ایجاد سرزندگی در محیط شهری و تقویت نشانه‌های هویتی شاخص شهر و ساماندهی مبلمان و تجهیزات شهری
- ارتقای کیفیت معماری شهر تهران با ساماندهی نماها، سیما و منظر شهر همراه با اعمال اصول ایمنی و زیبایی، انسجام‌بخشی به کالبد محله‌ها و ایجاد ترکیبات شکلی و حجمی مناسب برای ابنیه خاص شهر
- احیای معماری و شهرسازی ایرانی-اسلامی در هرگونه تحولات و مداخلات کالبدی شهر (نهاد برنامه‌ریزی توسعه شهری تهران، ۱۳۸۶: ۹).

بنابراین طرح جامع تهران به دنبال توسعه عرصه‌های عمومی، ارتقای کیفیت محیطی آنها (کیفیت‌هایی نظیر سرزندگی، خوانایی، زیبایی و ایمنی و امنیت) و در آخر ساماندهی عناصر کالبدی مرتبط با عرصه‌های عمومی (نظیر نماها، مبلمان و...) قصد دارد با اتکا به ارزش‌های معماری و شهرسازی ایرانی-اسلامی و بر اساس آن چشم‌انداز شهر تهران را محقق کند.

یکی از ابزارهای ویژه طرح جامع تهران در راستای تفسیر اهداف و راهبردهای آن در سطوح خردتر، طرح‌های موضوعی و موضعی است^۱ که پیرامون مسئله ساماندهی سیما و منظر شهری، پروژه‌های زیر را تعریف می‌کند (جدول شماره ۱).

از میان پروژه‌های فوق، پروژه برنامه راهبردی طراحی شهری و مدیریت منظر شهری تهران به عنوان یکی از مهم‌ترین پروژه‌ها مطرح بوده است. این پروژه علاوه بر دارا بودن ماهیت راهبردی به عنوان سندی مکمل جهت تکمیل برخی از خلأهای موجود در طرح جامع پیرامون مباحث مرتبط با منظر شهری در نظر گرفته می‌شود.^۲

رویکرد مشاور

مشاور طرح نیز با اتخاذ رویکردی مشابه سند طرح جامع تهران، این برنامه را سندی می‌داند "که از سرشت راهبردی برخوردار است و محتوای دیگر اسناد رسمی شهر را تکمیل و تدقیق می‌کند. وظیفه اصلی چنین سندی تفسیر فضایی-بصری نمودن سیاست‌های طرح جامع است" (نقش پیراوش، ۱۳۸۶: ۳۹). تکمیل و تدقیق محتوای

دیگر اسناد رسمی شهر که مبنای اتخاذ تصمیمات در حوزه‌های برنامه‌ریزی، طراحی و مدیریت شهری قرار می‌گیرد و ارتقای کیفیت محیط و منظر شهری تهران در راستای اهداف طرح جامع جدید تهران نیز به عنوان وظیفه‌های فرعی این طرح در نظر گرفته شده است.

محتوای برنامه و روش تهیه

طرح مذکور بر پایه فرایندی سه‌مرحله‌ای برنامه‌ریزی شد که در ابتدا با مطالعه نظری در دو بعد ماهوی و رویه‌ای آغاز می‌شود. در خصوص بعد رویه‌ای آنچه مورد نظر مشاور است، تدوین نظام هدایت و کنترل با تأکید بر معرفی و تولید اسناد با سلسله مراتب مشخص است. این اسناد بیشتر وظیفه سیاست‌گذاری در عرصه منظر شهری را بر عهده دارد.

در بعد ماهوی نیز کیفیت محیط شهری به عنوان موضوع اصلی و خروجی سیاست‌های توسعه مورد توجه بوده است. مشاور، کیفیت‌های مرتبط با محیط شهری را در قالب مدل مکان پایدار^۳ به شیوه‌ای انتزاعی دسته‌بندی می‌کند و پس از تبیین لایه‌های مختلف فرم شهری، آن بخش از لایه‌ها را که موضوع طرح در مقیاس راهبردی است را مشخص می‌کند.

سپس تجربیات عملی داخلی در مقیاس راهبردی با هدف بررسی تصمیمات گذشته بر وضعیت منظر شهری کنونی تهران، شناخت ویژگی‌های مختلف منظر تهران، استخراج چشم‌اندازها، راهبردها و سیاست‌های پیش‌بینی‌شده برای آن و بررسی تأثیرات آن بر لایه‌های فرم شهری تهران مورد توجه قرار گرفته است. در این راستا قریب به ۲۰ طرح، گزارش و مصوبه قانونی بررسی شده است.

در خصوص تجارب جهانی نیز اسناد و طرح‌های منتخبی از شهرهای جهان در زمینه طراحی شهری راهبردی گردآوری و مقایسه شده است. این اسناد طرح‌های توسعه شهری «لندن» و «استاک ان ترنت» (انگلستان)، «سیدنی» (استرالیا)، «سافرانسیسکو» (ایالات متحده)، و «کوالالامپور» (مالزی) را دربر می‌گیرد. بر این اساس، این مطالعه به تبیین جایگاه منظر شهری در اسناد کلان مقیاس کشورهای فوق‌الذکر پرداخته است.

در ادامه به بررسی محتوای اسناد شهرسازی موجود از منظر اطلاعات مرتبط با مبحث طراحی شهری و لایه‌های فرم کالبدی اشاره و به طور خاص، به طرح جامع و تفصیلی شهر تهران پرداخته می‌شود که سعی در تفسیر فضایی راهبردها و سیاست‌های طرح جامع بر اساس مطالعات مهندسان مشاور مناطق و مهندسان مشاور بوم‌سازگان (تهیه‌کننده طرح جامع تهران) دارد.

سپس، در مرحله تدوین چشم‌انداز مقدماتی، در ابتدا به گردآوری چشم‌اندازهای موجود در زمینه طراحی شهری (منظر شهر) تهران از طریق رایزنی با کارفرما، کارشناسان و نهادهای ذی‌مدخل در توسعه و مدیریت شهری (شورای شهر، شهرداری، سازمان مسکن و شهرسازی) پرداخته شده و بر اساس آن تدوین چشم‌انداز مقدماتی طراحی شهری و منظر شهری تهران صورت پذیرفته است. بر اساس این چشم‌انداز، تهران ۱۴۰۴ شهری است با منظر شهری ایمن، زیبا و روح‌نواز، ترکیبی متعادل از معماری سنتی و مدرن که هویت ایرانی و اسلامی در سیمای آن متجلی است و فضای مناسب برای کار، زندگی، تفریح و تعاملات اجتماعی را در اختیار شهروندان و گردشگران قرار می‌دهد. بهره‌گیری کامل از ثروت‌های طبیعی شهر و فراهم نمودن فضای مورد نیاز برای کارکردهای جهان شهری به ویژه فعالیت‌های دانشی و فرهنگی از ویژگی‌های بارز تهران آینده است (همان: ۷۸).

نمودار (۱)، اقدامات انجام شده تاکنون و همچنین مراحل آتی فرآیند مطالعاتی را نمایش می‌دهد.

مفاد ذیل از جمله بندهایی است که علی‌رغم فرآیند پیش‌بینی شده، به دلیل ناتمام باقی ماندن مطالعات در طرح بررسی نشده است:

۱- تدوین روش و ابزارهای لازم (چک‌لیست‌ها، دستورالعمل‌ها) و جمع‌آوری تصمیماتی که تاکنون از نظر طراحی شهری در مقیاس شهر و یا مناطق شهرداری اتخاذ شده است.

۲- بررسی محتوایی تصمیمات و پیشنهادهای مشاوران مناطق ۲۲ گانه و شناسایی کمبودهای اطلاعاتی و ارائه توصیه‌ها در قالب اهداف و سیاست‌های طراحی شهری.

۳- تدوین چشم‌انداز (نهایی)

۴- تدوین سند برنامه راهبردی با سنتز مطالعات مهندسان مشاور طرح جامع و طرح‌های تفصیلی مناطق در قالب سند "برنامه راهبردی طراحی شهری و مدیریت منظر شهری تهران". بدین منظور، سیاست‌های راهبردی و نقشه ساختار حوزه‌های راهبردی طراحی و نقشه راهبرد طراحی شهری و مدیریت منظر شهری تهیه و تنظیم می‌شود.

۵- تدوین برنامه عملیاتی که شامل برنامه راهبردی طراحی شهری، مدیریت منظر شهری مناطق شهرداری و دستورالعمل تهیه اسناد برای طراحی شهری تفصیلی در مناطق است.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

ناتمام ماندن مطالعات در مرحله اول و نرسیدن به دو برنامه راهبردی و عملیاتی منجر به این شده که قضاوت در خصوص محتوای این طرح مقدر نباشد. با این وجود به نظر می‌رسد که موارد زیر را می‌توان به عنوان مسایل اصلی این مطالعه طرح نمود:

۱- از آنجایی که این مطالعه به عنوان سند مکمل سند طرح جامع شهر تهران تلقی می‌شود، تعریف چشم‌اندازی دوباره برای توسعه شهر تهران ضرورتی نداشته است. اختصاص حجم وسیعی از مطالعات در مرحله اول به تدوین چشم‌اندازی مجزا از چشم‌انداز سند، موجب کاهش سرعت تهیه طرح و بازماندن طرح از مراحل بعدی شده است.

۲- این مطالعه پیشنهادها خود را بیشتر بر مبنای لایه فرم کالبدی قرار داده و بیانی فیزیکی از منظر شهر تهران داشته است. منظر شهری می‌تواند ناظر به ابعاد رفتاری و انسانی در محیط شهری باشد و منظر را در معنای نظام ارتباطات متقابل انسان و محیط تعریف کند. از همین روست که موضوع «مدیریت» منظر شهری مطرح می‌شود و اکتفا به پیشنهادات و ضوابط کالبدی نمی‌تواند گره‌گشا باشد. هر چند تاکنون محصول نهایی این مطالعه ارائه نشده است، پیشنهاد این مقاله تأکید مجدد بر تدوین نظام مدیریتی پویا برای هدایت رابطه انسان و شهر است.

۳- در وضع کنونی که طرح تفصیلی پیش از تهیه این سند راهبردی تهیه شده و مراحل تصویب را طی می‌کند و طرح‌های موضوعی و موضعی مناطق نیز در حال تهیه، تصویب و اجرا است، منفک بودن لایه منظر از سایر مطالعات طرح جامع موجب غفلت از این لایه در طرح‌های تفصیلی و موضوعی و موضعی شده است. اضافه شدن لایه منظر پس از تصویب طرح‌های موضوعی، موضعی و تفصیلی شهر تهران می‌تواند ضمانت اجرایی این طرح را پایین آورد.

چنانکه اشاره شد، سند طرح جامع تهران با وجود رویکرد راهبردی خود به موضوع منظر شهری، پیشنهاد ساختار یا برنامه اجرایی مناسب برای مدیریت منظر را به مطالعات آتی واگذار کرده است. بر این اساس، با مدنظر قرار دادن این سه نکته و تکمیل مطالعات این طرح می‌توان به یکی از مسایل اساسی شهر تهران پاسخ داد ■

پی‌نوشت

۱. طرح جامع تهران طرح‌های موضوعی و موضعی سند طرح جامع را به عنوان سطح سوم طرح‌های توسعه شهری و بعد از طرح جامع و تفصیلی به عنوان ابزاری برای تحقق اهداف طرح جامع معرفی می‌کند. این در حالی است که علاوه بر طرح‌های مطرح شده در پیوست شماره ۴ سند طرح جامع، قریب به ۶۰۰ طرح موضعی و موضعی دیگر نیز به عنوان طرح‌های موضعی و موضعی زیرمجموعه طرح تفصیلی تعریف شده است.

۲. این در حالی است که در بسیاری از کشورهای توسعه‌یافته چنین سندی، سند پشتیبان در تهیه طرح‌های راهبردی کلانشهرها است.

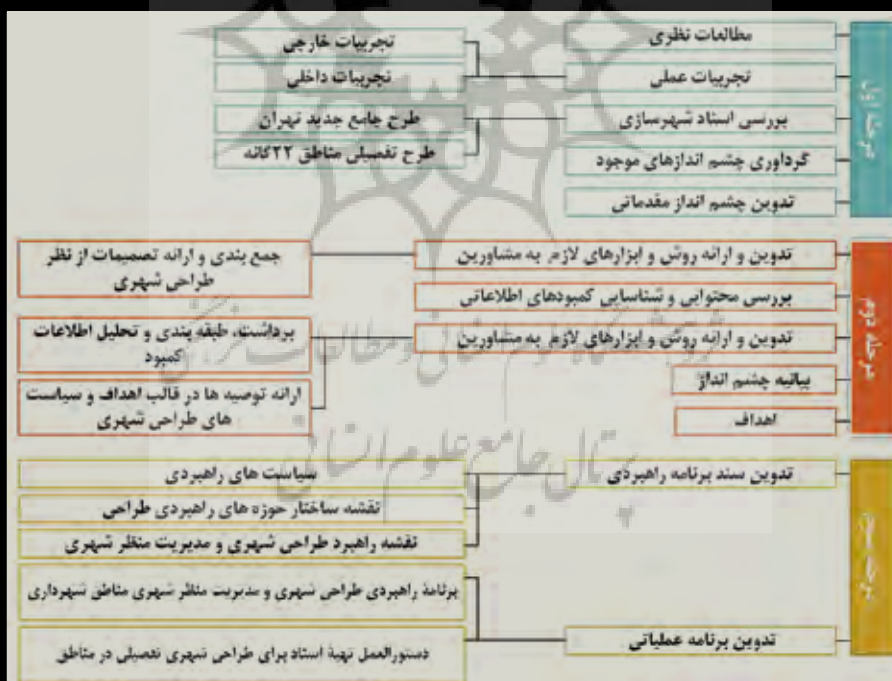
۳. این مدل مؤلفه‌های سازنده کیفیت محیط شهری را در چهار دسته مؤلفه‌های عملکردی، تجربی - زیبایی‌شناختی، ذهنی - زیبایی‌شناختی و زیست‌محیطی طبقه‌بندی می‌کند.

منابع

- نهاد برنامه‌ریزی توسعه شهری تهران (۱۳۸۶) سند اصلی راهبردی - ساختاری "جامع" شهر تهران، شورای عالی معماری و شهرسازی.
- مهندسین مشاور نقش‌پیراوش (۱۳۸۶) طرح راهبردی طراحی شهری و مدیریت منظر شهری تهران، جلد یک تا شش، حوزه معاونت معماری و شهرسازی.

جدول ۱: پروژه‌های موضوعی و موضعی مرتبط با ساماندهی و ارتقای سیما و منظر شهری، مأخذ: سند اصلی طرح راهبردی-ساختاری "جامع" شهر تهران؛ نهاد برنامه‌ریزی توسعه شهری تهران، ۱۳۸۶: ۹.

برنامه	طرح
۱۴- ساماندهی و ارتقای هویت معماری و شهرسازی ایران - اصلاح در سیما و منظر شهری	۱۴-۱: برنامه راهبردی طراحی شهری و مدیریت منظر شهری تهران (تدوین استانداردها و چارچوب‌های طراحی شهری، سیما و منظر شهری و نحوه اجرای آنها)
	۱۴-۲: ساماندهی محورهای اصلی شهر (شمالی - جنوبی و شرقی - غربی)
	۱۴-۳: ساماندهی محورهای شریانی شاخص و راسته‌های تجاری
	۱۴-۴: ساماندهی محورها و شریان‌های جدیدالاحداث، اصلاح - تعریفی
	۱۴-۵: ساماندهی سیما و منظر شهری فضا‌های همگانی، عمومی و میدانی
	۱۴-۶: ساماندهی سیادی و محورهای ورودی و خروجی شهر
	۱۴-۷: استقرار مدیریت بصری یا منظر شهر تهران (با هدف ارتقای هویت سیما و منظر شهری)

نمودار: مراحل سه‌گانه پیشنهادی مشاور تهیه‌کننده طرح: مأخذ: مهندسین مشاور نقش پیراوش، طرح راهبردی طراحی شهری و مدیریت منظر شهری تهران، ۱۳۸۶.